
Eleştiri Terimleri Açısından Herat Mektebi Tezkirelerinin Anadolu Tezkirelerine Tesiri

Dr. Yusuf ÇETİNDAG
Fatih Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet; Herat Mektebi tezkireleri (Baharistan, Devletşah Tezkiresi ve Mecâlisü'n-Nefâis); şiir ve şaire yönelik değerlendirmeleri açısından incelenmiş ve Anadolu'da kaleme alınan XVI. yüzyıl tezkireleri ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda; XVI. yüzyıl Anadolu tezkireleri ile Herat Mektebi tezkireleri arasında her açıdan benzerlikler ve paralellikler olduğu görülmüştür. Özellikle de Anadolu tezkirelerinin kullandığı eleştiri terminolojisinin yüzde yetmişine yakınının Herat menşeli olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Herat Mektebi Tezkireleri, Eleştiri Terminolojisi, XVI. Yüzyıl Tezkireleri.

Giriş

Herat, XV. yüzyılda Türk-İslam Medeniyetine ev sahipliği yapmakla beraber "Orta Asya-Anadolu" etkileşiminde de önemli bir merkez haline geldi. Timurluların şâir padişâhı Hüseyin Baykara döneminde altın çağını yaşayan Herat, sanat ve edebiyatta bir anda Şarkın en gözde mekânı oldu. Bir yanda Fars ve Türk edebiyatının en büyük şairlerinden Mollâ Câmî ile Ali Şîr Nevâî; diğer yanda büyük nakkâş Bihzâd ve hattat Mîr Meşhedî gibi önde gelen sanatçı ve edebiyatçılar Herat'ta bir araya geldi. Bu haliyle Herat tam bir okul görünümüne büründü. Bu okulda kısa zamanda sanat, edebiyat, tarih, vb. ilimlerde gelecek yüzyılları da etkileyecek olan büyük şahsiyetler yetişti ve önemli eserler kaleme alındı.

Tarihî seyir açısından bakıldığında "Bağdat-Tebriz-Şiraz-Semerkant-Herat-İstanbul" çizgisinde gelişen Şark-İslam Medeniyetine, İstanbul öncesi ev sahipliği yapan Herat, yetiştirdiği şahsiyetlerle ve kaleme alınan eserlerle XVI. Yüzyıl İstanbul'una hem büyük bir miras bırakır, hem de açık tesirler yapar. Bu tesirin şiir, edebiyat ve sanatın hemen her dalında gerçekleştiğini söylemek mümkündür (*Çetindağ;2002*).

I. Herat'tan İstanbul'a Tezkirecilik

Herat Mektebinde; ekol haline gelen ve klasikleşen ilim dallarından birisi de "tezkirecilik" tir. Arapların "Tabakatu's-Şu'arâ", Acem ve Türklerin "Tezkiretü's-Şu'arâ" olarak adlandırdıkları tezkirecilik; her ne kadar IX. Yüzyılda Muhammed b. Sallam el-Cumahî ve Ebû Abdullâh ibn Kuteybe ile başlasa da türün klasik şekline XV. Yüzyıl Heratı'nda ulaştığı bilinmektedir. (Çetin, 1990:300). Herat Mektebi tezkireleri olarak da anılan bu yüzyıl tezkireleri sırasıyla; Molla Câmî'nin Baharistânı, Devletşâh'ın Tezkiretü's-Şuarâsı ve Nevâî'nin Mecalisü'n-Nefâisi'dir (*Aziz,1941:28*). Bu tezkirelerden sonuncusu Türk edebiyatı için de büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu eser, Türk tezkirecilik târihinin ilk ürünüdür. Nevâî'den sonra türün Anadolu'da örnekleri verilir ve XVI. yüzyılda Sehî, Latîfi, Âşık Çelebi, Kınalı-zâde, Beyanî ve Ahdî birer tezkire tertip eder, Âlî de Kühü'l-Ahbar'ın bir bölümünü şâirlerin hayatına ayırır. Bahsi geçen yüzyıllarda Herat-İstanbul arasında birçok alanda olduğu gibi, bu alanda da çok açık bir etkileşimin olduğu görülmektedir. Bu etkileşimin boyutlarını açıklığa kavuşturabilmek için her iki sahanın ismi geçen tezkirelerini birkaç açıdan değerlendirmeye tabi tuttuk. Bu değerlendirmeler, genel olarak; "Şâir Sayısı Açısından", "Tertip Açısından", "Biyografik Bilgi Açısından" ve "Şiir ve Şâir Eleştirisi Açısından" olmak üzere bazı başlıklarda toplanmaktadır (*Çetindağ;2002*). Burada ise bu konulara kısaca değinilecek ve iki ekol arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Her şeyden evvel tezkirelerin ele aldıkları şâir sayıları birbirinden farklıdır. Câmî 39 (*Gençosman, 1945:5*), Devletşâh 143 (*Lugal, 1994:11*), Nevâî 469 (*Ayan,1995:3*), Sehî 229 (*İsen,1980:12*), Latîfi 334 (*Camm,2000:20*), Âşık Çelebi 426 (*Kılıç,1994:40*), Kınalı-zâde 640 (*Eyduvan,1999:917*), Beyanî 377 (*Sungurhan,1994:14*), Ahdî 381 (*Solmaz,1996:6*) ve Âlî 305 (*İsen,1994:27*) şâirin biyografisine yer verir. Şâir sayıları birçok açıdan önem arz etmekte-

dir. Zira aşağıda tabloda vereceğimiz sayıların, şâir sayısına göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

Herat Mektebi tezkireleri ile Anadolu tezkirelerinin ilk benzeştiği yerlerden birisi tezkirelerin bölümlere ayrılması meselesidir. Herat Ekolünün ilk tezkirecisi Câmî, Baharistân isimli eserini sekiz bölüme ayırır, bu bölümlerden sadece yedincisinde şâirleri anlatır. Devletşâh Tezkiresi bir mukaddime ile yedi bölümden oluşur. Ardından Nevâî, tezkiresini sekiz bölüme ayırır ve "sekiz bölüme ayırma" geleneği Latîfî'ye kadar devam eder. Sadıkî ve Sehî de Molla Câmî ve Nevâî gibi tezkirelerini sekiz bölüme ayırırlar. Latîfî ile beraber, bölüm sayısı ve şâir sıralamasında teknik açıdan değişiklikler görülür (*İsen,,1990:30*).

Nevâî, tezkiresinin önsözünde Molla Câmî'nin, tezkiresini sekiz bölüme ayırdığını zikreder ve onu beğendiğini söyler: "Çün bu maksûdka yitildi anı sikkiz kısım itildi. Ve her kısım nefis bir mecliska mevsûm boldı ve mecmu'ığa Mecâlisü'n-Nefâis at *koyuldu.*"(*Nevâî,1995:2*). Mecâlisü'n-Nefâis'ten sonra yazılan ilk tezkire Afşar Türklerinden Sadıkî'ye ait olan "Mecrnau'l-Havâs"tır. Sadıkî, tezkiresinin mukaddimesinde Câmî'nin Baharistân, Devletşâh'ın Tezkiretü'ş-Şuarâ, Nevâî'nin Mecâlisü'n-Nefâis ve Sâm Mirzâ'nın Tuhfe-i Samî adlı eserlerini andıktan sonra "Bu silsile ser-halka-i intizâmı birbiridin üzülmesün diyü ve bu tezkireler ser-riştesi bozulmasun diyü" tezkiresini meydana getirdiğini söyler (*Le-vend, 1984:256*).

Sehî Bey de Nevâî gibi tezkiresini sekiz ravzaya ayırır. Tertip tarzı açısından bakılınca Sehî'nin büyük ölçüde Mecâlisü'n-Nefâis'i örnek aldığı kolayca görülecektir (*İsen, 1997:18*).

Sehî Bey'den sonra Anadolu'da ikinci olarak kaleme alınan tezkire, Latîfî'nin Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsıratü'n-Nüzemâ adlı çahşmasıdır(1546). Latîfî ile beraber tezkirelerin tertip tarzında köklü değişikliklere gidilir. Latîfî Tezkiresi bir mukaddime, üç fasıl ve hatimeden meydana gelmiştir. Ancak mukaddimede işlenen konular Herat tezkirelerinde işlenen konularla paralellik arz eder (*Canım, 2000:20*).

Latîfî'nin tezkirecilik geleneğine tertip açısından getirdiği bir yenilik daha vardır. Herat Ekolü tezkirelerinde ve Sehî'de şâirler tabakat esasına göre sıralanıırken Latîfî ile birlikte alfabetik sistem yöntemi uygulanmaya başlanır (*İsen, 1990:14*). Latîfî'den sonra tezkirelerin tertip tarzı değişmiş; Ahdî, Hasan Çelebi başta olmak üzere bir mukaddime ve üç fasıl geleneği benimsenmiştir.

Tezkirelerde dikkat çeken ikinci önemli husus ise mukaddimelerdir. Mukaddime geleneği ve mukaddimede bahsedilen konular açısından tezkirelerin Molla Câmî ile beraber bir düzen sağladığı ve aynı şekilde devam ettiği görülmektedir. Ancak bazı mukaddimelerin kısa, bazılarının ise uzun ve teferruatlı olduğu görülmektedir. İçerik açısından da paralellikler görülmektedir. Tezkireciler, bu bölümde Allâh'a hamd ettikten sonra insanın ve "söz"ün önemine dikkat çeker, şiir ve şâirlik hakkındaki görüşlerini aktarır, şiirin caiz olduğunu ve şâirliğin yüce bir merteye olduğunu ispat etmeye çalışır ve şâirlerin isimlerinin unutulmaması için tezkirelerini kaleme aldıklarını ifade ederler (*Macit, Şubat 1993:6*). Bu çerçeveden bakılınca Molla Câmî'nin şiir ve şâir konusunda fikirlerini kısaca anlattığı görülür. Tezkirecilik açısından asıl kapsamlı mukaddimenin Devletşâh'la başladığı görülmektedir. Devletşâh Tezkiresi, Molla Câmî'ye göre çok daha uzun bir mukaddime ile başlar. O, mukaddimesinde Allah'a hamd ettikten sonra, insanın yaratılışından ve yeryüzüne halife olmasından, ona verilen konuşma yeteneğinden bahseder. Ardından çok teferruatlı bir şekilde söz söylemenin ne kadar büyük bir nimet olduğunu ve insanı diğer varlıklardan ayırdığını anlatır. Daha sonra da şiir ve şâirlik hakkındaki görüşlerini, şâirliğin kutsallığını dile getirir. Nevâî'nin mukaddimesinin çok kısa olduğu ve bu tür konulara girmedığı görülmektedir. O, kendisinden önce kaleme alınan tezkireleri zikrettikten sonra, Hüseyin Baykara döneminde yetişen şâirlerin unutulmasını önlemek için tezkiresini kaleme aldığını vurgular (*Nevâî, 1995:3*). Anadolu tezkirecilerinden Sehî Bey'in eserinin mukaddimesi de Nevâî'ninki gibi kısa ve özdür. Ancak Sehî Bey, tezkiresinde Devletşâh'ın bahsettiği meselelere de değinir. İnsanın yaratılışını, mükemmelliğini, sözün önemini, şiirin kutsallığını dile getirir. Ardından kendinden önce yazılmış Herat tezkirelerine dikkat çeker. Sehî Beyden sonra kaleme alınan tezkire Latîfî'ye aittir. Latîfî, Anadolu tezkireleri içinde mukaddimesi, kapsamlı olan tezkirelerden birisidir. Onun mukaddimesi daha çok Devletşâh'ın mukaddimesine benzer. Latîfî, Devletşâh'ın anlattığı şeyleri tekrarlar ve biraz da geliştirir. Şiir ve şâirlik hakkında bazı tespitlerde bulunur. Özellikle Divan edebiyatı geleneği ve mecaz-hakikat ilişkisi açısından yaptığı tespitler, halen önemini korumaktadır. Latîfî'den sonra mukaddimeler benzer üsluplarla devam eder. Kimi zaman kısa, kimi zaman kapsamlı olarak aynı şeyler anlatılır.

Tezkirelerde çok açık benzerlik gösteren özelliklerden birisi de "biyografik bilgi" geleneğidir. Daha önce de belirtildiği gibi bu ilim dalı, tezkirecilikten önce ortaya çıkmıştır. Herat ekolü tezkirelerinden çok önce metod açısından kuralları tespit edilen biyografi geleneğinde şablon bellidir ve her şair için aşağı yukarı aynı şeylerden bahsedilir. Bu yüzden hem Herat Ekolü tezkirelerinde, hem XVI. yüzyıl Anadolu tezkirelerinde, biyografi geleneği hep aynı minval üzere devam etmiş, kayda değer bir farklılığa rastlanmamıştır.

Ancak yine de, bütün tezkirelerde biyografik bilgi aktarımı tamamen aynıdır, anlamı çıkarılmamalıdır. Hatta bu konuda her tezkirecinin kendine göre bir üslubu vardır da denilebilir. Konu biraz da tezkirecinin kişiliği ve bilgiye ulaşma becerisi ile ilgilidir. Çünkü aynı yüzyıl veya aynı ekol içinde bazen çok büyük farklılıklar görülmektedir. Mesela Molla Câmî ile Devletşâh arasındaki fark veya Sehî Bey ile Âşık Çelebi arasındaki fark gibi. Bazı tezkireciler biyografik bilgiden şâirle ilgili her türlü, dedikoduya varıncaya kadar, bilgiyi anlarken bazıları çok az ve öz bilgi vermek gerektiğini, tezkirelerinin fazlasını kaldırmayacağını beyan etmişlerdir. Şimdi ana hatlarıyla da olsa; tezkirelerin biyografik bilgiye yaklaşımı ile ilgili tutumlarını irdelemeye çalışalım:

İlk tezkire, yani Baharistân ile başlayalım. Câmî'nin, Baharistân'ı hazırlarken düzeniyle, tertibiyle, kısacası herşeyiyle ideal bir tezkire hazırlamak gayesiyle yola çıktığı söylenemez. Onun yaptığı işte biraz keyfilik söz konusudur. Hoşuna giden, beğendiği şâirlerden küçük bir demet seçerek tezkiresini oluşturur. Aynı keyfilik içerikte de görülür ve her şâirin biyografisi farklı şekilde anlatılır. Kısacası Câmî'nin az ve öz anlatarak küçük bir tezkire yazdığı görülmektedir. Çoğu şâire kısaca değinilmiş ve az bilgiyle yetinilmiştir.

Câmî, şâirlerin mahlaslarını vermiş, asıl isimlerinden pek söz etmemiştir. Ayrıca O, şâirlerin doğduğu ve yaşadıkları memleket isimlerini vermek yerine, hangi hükümdar zamanında yaşadıklarını vermekle yetinmiştir. Şâirlerin kişilik ve mizacları ile ilgili ise çok az bilgiye rastlanmaktadır. Câmî, şâir başına ortalama üç beyit örnek vermiştir. İkinci tezkire ise Devletşâh Tezkiresidir. Bu tezkire, birçok açıdan Baharistân'dan ayrılır. Herşeyden önce Devletşâh'ın gayesi tam bir tezkire hazırlamaktır; bu amaç doğrultusunda ömrünün uzun bir kısmını bilgi ve belge toplamakla geçirir. Bu yüzden şâirler hakkında -hem biyografik ve

hem de şâir ve şiir değerlendirmeleri açısından- çok teferruatlı bilgiler yer almaktadır. Özellikle şâirlerin biyografilerine ait bilgiler oldukça tatmin edicidir. Yer yer o, bu bilgileri hangi kaynaklardan aldığını da belirtmiştir. Tezkirede dikkati çeken diğer önemli bir husus da şâirlerin yaşadığı dönemle ilgili siyasî ve târihî bilgilere, çok geniş yer ayrılmasıdır (*Demi-roğlu, 1994:245*). Aynı zamanda o, şâirlerin şiirlerinden bol bol örnek de verir.

Üçüncü tezkire Mecâlisü'n-Nefâis'tir. Nevâî, şâirlerin hem hayatları, hem de şiirleri hakkında çok az bilgi vermekle yetinmiştir. Nevâî'nin ilk iki tezkireden en önemli farkı yaşanan dönem ve yakın geçmişe ışık tutmasıdır. Bu yüzden o, istediği bilgiye çok daha rahat ulaşabilmektedir. Buna rağmen Nevâî, ayrıntıdan kaçmış, herşeyin tezkireye girmesini gereksiz görmüştür. Onun bilinçli bir şekilde tezkireyi kısa tuttuğu görülmüştür. Mecâlisü'n-Nefâis'in en önemli yönü ise, başından beri anlatmaya çalıştığımız "Herat Mektebi" ve Herat kültürünün en canlı örneği olmasıdır. Nevâî, tezkiresinde devrin düşüncesine, beğeni düzeyine, sanat ve edebiyat ortamına, tasavvuf ve düşünce hayatına ışık tutmuştur. Anadolu tezkirelerinin ilki olan Heşt Bihişt birçok açıdan Nevâî'yi hatırlatır. "Sehî, eserinden ısrarla muhtasar veya risale diye bahseder. O, aldığı şâirleri sınırlı tutmakla kalmaz, biyografilerinin de kısa olmasına gayret gösterir. Elindeki mevcut bilgileri bile kısaltarak eserine koyar. Bazısının sadece mahlasını söyler, bir iki cümle ile yetinir. Seçtiği örnekler ise hemen daima birkaç beyitle sınırlıdır. Sehî Beyin üslubu da Nevâî gibi, secili klasik nesir üslubuna nazaran oldukça sade ve samimidir. Secîli nesiri mukaddime, hatime ve bazı büyük kişilerin övülmesinde kullanır (*İsen, 1980:18*).

Anadolu Tezkirelerinin ikincisi Latîfî'ye aittir. Sehî Beyin Nevâî'yi izleyerek çok kısa tuttuğu biyografiyi Latîfî, biraz daha geliştirir. Şâirlerin asıl isimleri, memleketleri, karakteristik çizgilerle hayatları, görevleri, eserleri, bazan şâirle ilgili anekdot, şiirlerinin özellikleri hakkında bilgiler, sonda da şâirin değerine göre bir ya da birkaç beyit, veya bir gazel verilir (*İsen,1990:14*). Latîfî, bu genişletmeyle, klasik biyografi geleneğinin teşekkülünde etkili bir isim olmuştur.

Latîfî ile belli bir seviyeyi tutturarak tezkirecilik geleneği, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi ve Alî tarafından küçük bazı değişikliklerle devam eder. Mesela Âşık Çelebi; tertip düzenini değiştirir, mukaddimeyi uzatır, şâirler hak-

kında dedikoduya varacak seviyede ayrıntılı bilgi verir (*Kthç,1994:LXIX*). Hasan Çelebi ise, Latfî ve Âşık Çelebi'nin birikiminden yararlanır, birçok bilgiyi onlardan alır, ancak süslü ve ağdalı bir dil ile uzun cümleler, zincirleme tamlamalar ve yabancı kelimelerle dolu zor anlaşılabilir bir üslup kullanır. Çoğu kez verdiği değerli bilgiler de bu kargaşa arasında kaybolur gider.

Görüldüğü gibi XVI. yüzyıl, Osmanlı biyografi geleneğinin gelişimini tamamladığı ve standart bir biçime dönüştüğü bir devredir. Bundan sonra gelen yazarlar, aynı kuralları, aynı teknik ve esasları kullanır. Şimdi konuyu biraz daha özelleştirelim ve bahsi geçen bu tezkirelerin, şiir ve şâir eleştirisi hakkındaki tutumlarını irdelemeye çalışalım. Hem Herat, hem de Anadolu tezkirelerinin, şiir eleştirisine yaklaşımlarını daha net bir şekilde anlamak için, öncelikle aşağıdaki tabloyu hazırladık. Ardından bu tablodan hareketle bazı değerlendirmelere gidilecektir.

A. Herat ve Anadolu Tezkirelerinin Eleştiri Terimleri Açısından Değerlendirilmesi

	Bahâr-istân	Devlet-şâh	M. Nefâis	Heşt Bihişt	Latfî	Âşık Çelebi	Kınalı-zâde	Beyânî	Ahdî	Âlî
Şâir Say.	39	143	469	229	334	426	640	377	381	305
Âbâdân			5							
Âbdâr				1	5	5	14	13	25	9
Âm-firîb			3							
Âreste-redîf			3							
Âşıkâne		2	6	6	4	10	10	6	20	
Bed, yaman			16		5		4	1		11
Bedîhe		3	6	5	5		6			12
Bî-meze			1				1	1		
Bî-nazîr	1	3	3				8	11	7	5
Bülend,A'lâ		8	1		3	7	2	2	4	7
Çâlâk			1	2		2				

Çâşnî	3		4	1	3	2	1			
Celd			3							
Cevdet			1	6	4	5	8			3
Cevlân				2	3		7			
Derdmen - dâne			2			2				
Derrâk					1	1				
Dervîşâ-ne		4		1	7		4		3	3
Dü-pezîr,										
Pesen-dîde	1	5	8	2	4	10	7	7	9	10
Dikkat	5	2	9		4	7	17			4
Edâ	1		10	5	6	9	1	5	14	18
Belâgat,										
Fesahat	5	9	20	20	5	5	20	15	9	15
Garîb	3	2	12		7	2	3	3	3	9
Garrâ		10	2	7	3		7	6	8	8
Hâli ez-rengî	3	2	9	2	3		16			
Hâs	5	3	1	5	5	3		3		5
Hayâl	1	3	10	6	18	7	11	5	11	
Hemvâr	2		1	3	2	13	2	1		3
Hoş-âyende,										
Hoş-gûy	2	31	12	80	3	13	11	4	1	8
Hûb	2	3	16	5	6	22	15	8	4	9
İcâd, İhtirâ	1	1	4	4	5	7	30	6		
İstikâmet		2	1	4						
Kavî		1	1			11				
Kembida'ât			1							
Kerasühan			1							
Kuvvet	2	8	3	5	12	1		2	2	3
Küşâde						10		7		

Latîf										
Letafet	12	8	5	14	3	9	5	23	3	19
Levendâne						3				
Mahâret	3	4	4		2			7		9
Ma'nâ	5	7	6	4	4	4	2		3	1
Masnû'	1	4		2	3	5				
Matbu'	2	1		2	3	12	2			9
Mâyil		4	7							
Melîh,										
Melâhat	2	3		2			5			
Mergûb	1	4	3	3	4	12	8	4		7
Mesel	1	1	5	6	5		1	4	17	5
Meşhur	4	1	8			15	13	8	1	6
Metîn		16		1		11	1	2		
Mev'izâ	2	5	2	4	7	3	2		2	3
Muhak- kıkâne						6	6	4	15	3
Muhkem		4		1		11	3	3		
Müessir			1				2			4
Müsellem		6	6	1	1	8	2	7		3
Mülâyim		7	23	2	3	3				1
Nâzik		6	2	9	8	5	2	3	5"	9
Nedîm-veş		2	4		1					
Nekkâd		2			3	2	10			
Nev'			2		1					
Pâkîze,										
Saf	1	3	6	4	5	7	6	6	8	3
Puhte			5	1	1	6	1			
Pür-güy					3	4	9	3		3

Ra'nâ						4			2	2
Rasîn						11	3	3		
Rast, Düz			1			5				
Rengin			18	5	7	11	3	6	12	8
Revân	2	4	6	2				1	2	
Ruşen			2	1	3	3	1	2	1	
Sâde		2	1	1	7	9	14	5		9
San'at	1	4	5	2	2	3				
Selâmet	1	3	3	6	7			1	2	
Selâset	4		5	4	3	13	2		7	5
Selîka	2	1	5	5	3	5			2	1
Ateşli,										
Sûznâk		4	7	4	5	12	3	2	22	5
Şîrîn		1	3	4	4	4	1	6	4	3
Şöhret			6		3	9	1			
Şüh			14			6		3		
Şükûfte			1			3				
Tasarruf			10	2	6	1	4			
Terkîb			1							
Tizlik			1		1	2	2			
Tumturak		1								1
Turfalık			1							1
Türkâne			3				2			
Uslûb	9	7	9	6	5	2			4	15
Ustûvâr				2		11		1	1	
Yahşi			60							
Yek-dest	2		1	1		13	2	1		
Zibâ,										
Nikû		15		4	2			2	7	2

Tezkirelerin önemli taraflarından birisi de hiç şüphesiz, şâir ve şiir eleştirisi ile ilgili kullandıkları terim ve terimlerdir. Bu bölümle ilgili genel değerlendirmelerimizi, kısa bir girişten sonra, yukarıda hazırladığımız tablo üzerinde yoğunlaştıracamız. Herat Mektebi tezkireleri eleştiri terminolojisinin oluşmasına ön ayak olmuşlar ve Anadolu tezkireleri büyük ölçüde, onların oluşturduğu bu terminolojiyi kullanmıştır. Ancak şiir eleştirisi açısından da her tezkirenin bazı tipik yönleri göze çarpmaktadır. İlk tezkire olan Baharistân, kısa ve öz olmasına rağmen, kullandığı eleştiri terimleri ile bu işin harcını atmıştır. Câmî, birçok şâirin biyografileri ile ilgili bilgilere fazlaca itibar etmemiş, onun yerine şâirlik kabiliyetleri ve şiirleri hakkında bilgiler vermeyi yeğlemiştir. Câmî, bu konuda yaptığı tanıtımlarda, kendinden emin ve otoriter bir tutum sergilemiştir. İkinci tezkire olan Devletşâh Tezkiresi, edebî değerlendirmelerinin umumiyetle isabetli ve umumî telakkilere uygun olması, temiz ve açık bir üslup ile yazılması dolayısıyla büyük beğeni toplar. Ancak Devletşâh'ın şiir eleştirisinden ziyade biyografik bilgi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Fakat onun da, oluşmakta olan bu terminolojiye, katkılarının olduğu görülmektedir.

Bu ekolün üçüncü tezkiresi olan Mecâlisü'n-Nefâis, şiir eleştirisi bölümünde de çok kısa ve öz bilgiler verir. Nevâî de Molla Câmî gibi kendinden emin bir tavır sergiler, bazen şâirlere öğüt verir, bazan yanlışlarına dikkat çeker. Nevâî'nin de eleştiri terminolojisine büyük katkısı olmuştur. Anadolu tezkirelerinin ilki birçok açıdan olduğu gibi şiir ve şâir eleştirisi açısından da Nevâî'yi andırır. Sehî Beyin kullandığı terimler, üslubu ve eleştiriye yaklaşımı Nevâî'den farksızdır. Bu açıklamalardan sonra tablodan çıkan sonuçları değerlendirmeye devam edelim:

I

Biz bu tabloya Herat ve Anadolu tezkirelerinin kullandığı belli başlı 90 eleştiri terimini aldık. Bu terimlerden hangilerinin Herat, hangilerinin de Anadolu tezkireleri tarafından icat edildiği, ilk olarak hangi tezkirecilerin bu terimleri kullandığını sayılarla vermeye çalışacağız.

Toplam Eleştiri Terimi:	90
Herat Menşeli Olanların Sayısı	70
Anadolu Menşeli Olanların Sayısı	20

Görüldüğü gibi tabloya dahil ettiğimiz 90 eleştiri teriminden 70'i Herat tezkirelerinden Anadolu'ya gelmiş, sadece 20'si Anadolu tezkirecileri tarafından icat edilmiştir.

II.

Bu 90 eleştiri teriminden hangi şâir kaç tanesini kullanmıştır?

Nevâî	70
Âşık Çelebi	60
Latîfî	60
Kınalı-zâde	53
Sehî Bey	51
Devletşâh	49
Alî	46
Beyanî	43
Ahdî	34
Câmî	32

Görüldüğü gibi Nevâî, tam 70 farklı terim kullanarak birinci sırayı almıştır. Ardından Âşık Çelebi ve Latîfî ikinci sırayı almaktadır.

III.

Üzerinde durulması gereken diğer bir husus da bu terimlerin toplam olarak kaçar kere kullanıldığıdır. Diğer bir ifadeyle bir şâir tezkiresinde toplam kaç kere bu terimleri kullanmıştır?

Âşık Çelebi	406
Nevâî	360
Kınalı-zâde	329
Latîfî	300
Alî	282
Sehî	280
Devletşâh	241
Ahdî	240
Beyanî	219
Câmî	91

Görüldüğü gibi bu terimleri en fazla kullanan tezkireci Âşık Çelebi'dir. Âşık Çelebi 406 kez eleştiri terimi kullanırken Nevâî 360 kez kullanmaktadır.

IV.

Hangi tezkireci, kaç terim kazandırmıştır? Diğer bir ifadeyle eleştiri terminolojisine hangi şâir kaç terim katmıştır?

Câmî	33
Devletşâh	21
Nevâî	24
Sehî	2
Latîfî	4
Âşık Çelebi	5

Görüldüğü gibi eleştiri terminolojisine en büyük katkıyı Câmî yapmıştır. Câmî tam 33 terimi ilk olarak kullanan tezkirecidir. Onu Nevâî ve Devletşâh takip eder. Nevâî 24, Devletşâh 21 terimi ilk olarak kullanan tezkirecidir.

V.

Bu tablodan dikkat edilmesi gereken bir husus ise bir tezkirecinin eleştiri terminolojisine kazandırdığı bir terime, diğer tezkirecilerin itibar edip etmediğidir. Böylece bu terimlerin kullanılma derecelerini de tespit etmiş oluruz. Şimdi de tablodan hareketle tezkirecilerin eleştiri terminolojisine kazandırdığı terimlerden bazılarını örneklerle açıklamaya çalışalım.

1. Câmî'nin Şiir ve Şâir Eleştiri Terminolojisine Kazandırdığı Terimler:

Çâşnî, Dil-pezîr, Dikkat, Garîb, "Hâlî ez-" kalıbı, Hâs, Hemvâr, Yek-dest, Hoş-gûy, Hoş-âyende, Hûb, İhtira, Letâfet, Mahâret, Masnû', Matbu', Melâhat, Hûb-Mergûb kalıbı, Mesel-gûy, Mev'izâ, Revân, Selâmet, Seiâset ve Selîka.

Çâşnî:

Bu terimi Câmî üç değişik yerde kullanır. Mesela Şahî-i Sebzvârî için: "Eşâr-ı vey latîf yek-dest u hemvârest. Bâ-ibârât-ı pâkîze ve maânî-i pür-Çâşnî..." (Şiirleri güzel, düzenli ve tenasüplüdür. Temiz ve zevkli bir ifa-

desi vardır.") (*Câmt*, 1945:92) Ardından Nevâî çok beğenir ve tam on dört yerde kullanır. Daha sonra Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi de kullanır ve böylece Anadolu'ya kadar uzanır. *Dikkat*:

Câmt bu terime beş şâirde yer verir. Mesela Fahrî-i Cürcanî için: "Mizân-ı kemâl u fazl ve dikkat-i şîr-i vey kitâb-ı Veys u Ramîn est." (Olgunluk ve erginliğin ölçüsü ve şiirlerindeki inceliğin delili Veys ve Ramîn adındaki eseridir." (*Câmî*, 1945:87). Ardından Devletşâh iki, Nevâî de dokuz kez kullanır. Daha sonra Latîfî ile Anadolu'ya geçer. Âşık Çelebi, Hasan Çelebi ve Alî de rastlanır. *Garîb*:

Câmî'nin bu terimi üç yerde kullandığı görülür. Mesela Hasan-ı Dihlevî için: "...Ve ekser kâfiyehâ-yı teng ve redîfhâ-yı garîb ve bahrhâ-yı hoş-âyende ki asi şîr-i hâssa der gazel mulahâza înhâest ihtiyar kerde est. (Çok dar kafiyeler, garip redifler, âhenkli vezinler bulur ki, şiirde, hususiyile gazelde düşünülecek esas da budur (*Câmî*,1945:91). Ardından Devletşâh iki, Nevâî de tam on iki yerde kullanır. Bu terim Anadolu'ya ilk olarak Latîfî ile taşınır. *Hemvâr ve Yek-dest*:

Câmî her bir terime ikişer defa yer verir. Mesela Katibî-i Nişaburî için: "Amma şîr-i vey yek-dest u hemvâr nîst." (Fakat şiirlerinde düzgünlük ve tenasüp yoktur.) (*Câmî*, 1945:92). Ardından Nevâî bir yerde kullanır. Daha sonra Sehî Bey Anadolu'ya taşır ve birçok tezkireci tarafından kullanılır.

Hoş-gûy, Hoş-âyende:

Bu terimlere Câmî ikişer kez yer verir. Mesela Hasan-ı Dihlevî için: "Ve ekser kâfiyehâ-yı teng ve redîfhâ-yı garîb ve bahrhâ-yı hoş-âyende ki..." (Çok dar kafiyeler, garip redifler, âhenkli vezinler bulur ki...) (*Câmî*,1945:91). Ardından Devletşâh ve Nevâî de görülür. Daha sonra Sehî Beyle Anadolu'ya geçer. *Letafet, Latîf*:

Bu terimi Câmî çok beğenir ve tam on iki şâirde kullanır. Mesela Hafız-ı Şirazî için: "Ekser eşâr-ı vey latîf u matbu' est ve bazı karîb be-serhad-ı i'caz..." (Şâirler pîri Şirazlı Hoca Hafız'ın şiirlerinin birçoğu güzel ve âhenklidir. Bazısı mucize derecesine yaklaşmıştır) (*Câmî*,1945:90). Ardından Devletşâh on sekiz, Nevâî beş yerde tercih eder. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

Masnû', Matbu':

Câmî'de bu terimler iki yerde ard arda görülür. Mesela Selman-ı Savecî için. "...ân kitabî bedî' ve nazım latîfest ve gazeliyât-ı vey nîz bisyâr matbu' u masnû' est." (Bu güzel ve ince bir eserdir. Seiman'ın gazelleri de çok düzgün ve sanatlıdır (*Câmî,1945:90*). Ardından Devletşâh birinci tabiri dört, ikinciyi bir yerde kullanır. Nevâî bu sıfatları kullanmaz. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır. *Melâhat, Melih:*

Bu terim Câmî'de iki yerde kullanır. Edip Sâbir için: "Ve eşâr-ı vey râ le-tâfetî kâmil ve melahâtî tamâm hâsilest." (Şiirlerinde olgun bir güzellik ve tam bir incelik vardır (*Câmî,1945:80*). Ardından Devletşâh bir yerde kullanır. Nevâî de görülmez, Anadolu'ya ise Sehî Bey'le taşınır, fakat fazla ilgi görmez, sadece Hasan Çelebi beş kez yer verir. *Mev'izâ:*

Bu terime Câmî iki kez yer verir. Efdalüddin Hakanı için: "...Der-mevâiz u hikem tarîka-i Hakîm Senayı..." (Hikmet ve öğüt hususunda Hakîm Senayı yolunu tutmuştur (*Câmî,194.5:85*). Ardından Devletşâh beş, Nevâî iki yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır. *Revân:*

Câmî'de bu terim iki yerde görülür. Hafız-ı Şirazî için: "Gazeliyat-ı vey nisbet-i be-gazeliyat-ı dîger der selâset u revânî hükrn kasâyid zahîr dâ-rend." (Gazelleri başka şâirlerin gazelleriyle ölçülürse âhenk ve akıcılıkta Faryâbî'nin kasideleri değerindedir (*Câmî,1945:90*). Ardından Devletşâh dört, Nevâî altı yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır, fakat fazla ilgi görmez. Sadece Beyanî bir, Ahdî iki yerde tercih eder. *Selâmet;*

Bu terimi Câmî sadece bir kez kullanır. Zahirüddin Faryabî için: "Be-letâ-fet ve selâmet-i suhan-ı o hiç kes nîst." (Onun sözlerindeki şirinlik, düzgünlük hiçbir şâirde yoktur (*Câmî,1945:87*). Ardından Devletşâh üç, Nevâî üç yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır. *Selâset:*

Bu terim Câmî'de dört yerde görülür. Kemal İsmail Hocendî için: "Amma rnubalâga-i vey der tedkîk-i maânî ibârât-ı vey râ ez hadd-i selâset ve revânî bîrûnî bîrûn berde est." (Ancak manaları incelemek hususundaki mübalağası üslubunun düzgünlük ve akıcılık hudutlarından çıkarmıştır."(*Camî,1945-24%*). Ardından Nevâî beş yerde kullanırken Devletşâh kullanmaz. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

Selika:

Câmî bu terime iki kez yer verir. Hafız-ı Şirazî için: "Nisbet-i be-kasâyid-i digerân ve selika-i şîr-i vey nezdîkest. Be-selika-i Nizârî Kuhistânî. Behlâf-ı şîr-i vey ve çün der eşâr-ı vey eser-i tekellûf zâhir nîst..." (Gazelleri başka şâirlerin gazelîleriyle ölçülürse âhenk ve akıcılıkta Faryâbî'nin kasideleri değerindedir. Şiirindeki üslûbu Kohistanlı Nizarf'nin üslubuna yakındır. Ancak Nizarf'nin şiirlerinde Hafız'ın aksine zayıf ve kuvvetli taraflar pek çok olduğu halde Hafız'ın şiirlerinde hiçbir yapmacık eseri görülmemektedir (*Câmî, 1945:90*). Ardından Devletşâh bir, Nevâî beş yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

2.Devletşâh'ın Şiir ve Şâir Eleştirî Terminolojisine Kazandırdığı Terimler:

Âşıkâne, Bedîhe, Bülend, A'lâ, Dervişâne, Garrâ, İstikâmet, Kavî, Metîn, Muhkem, Müsellem, Mülâyim, Nâzik, Nedîm-şîve, Nekkâd, Sâde, Pür-sûz, Sûznâk, Şîrîn, Tumturak, Zîbâ, Nîkû. *Âşıkâne:*

Bu terime ilk olarak Devletşâh'da iki yerde rastlanır. Evhadî-i Meragî için: "Ve Şeyh Evhadî gazeliyat-ı âşıkâne ve eşâr-ı ârifâne hoş mîkûyed." (Şeyh Evhadî aşıkane gazellerle arifane şiirleri güzel söyler (*Devletşah:112b*). Ardından Nevâî altı yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

Bedîhe:

Bu terime Devletşâh'da üç kez yer verir. Hümam-ı Tebrizî için: "Ve m gazel der ân rûz bedîhe begoft." (Hace bu gazeli o gün bedaheten söylemiştir (*Devletşah:116a*). Ardından Nevâî altı şâirde kullanır ve Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır. *Bülend, A'lâ:*

Devletşâh sekiz yerde bu terimleri kullanır. Firdevsî için: "Ve suhan-i o bülend u metîn ve pür-maânî est." (Sözleri yüksek, metin ve manalıdır (*Devletşah:22b*). Ardından Nevâî bir yerde kullanır. Sehî Bey'de rastlanmaz. Anadolu'ya Latîfî ile taşınır. *Dervişane:*

Bu terime, Devletşâh dört şâirde yer verir. Hasan Dehlevî için: "Ve şîrîn kelâmet ve suhan-o dervişâne ve ber-hâl-i uftâde." (Tatlı sözlüdür ve sözünde bir hal sahibinin neşesi var (*Devletşah:129a*). Nevâî de rastlanmaz. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

Garrâ:

Bu terimi ilk olarak Devletşâh on yerde kullanır. Mesela Hasan Selimi için: "Ve der şâiri tab'-ı kavî dâşte. Ve o râ kasâyid-i garrâ dâred." (Kuvvetli bir şiir söyleme tabiat ve kabiliyetine sahipti. Kasideleri çok garradır (*Devletşah:228b*). Ardından Nevâî iki yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

İstikâmet, Müstakim:

Devletşâh iki yerde bu terimi tercih eder. Ferruhî için: "Zihnî selîm ve tab'î müstakim dâşte... (Doğru tabiatlı ve akl-ı selîm sahibidir (*Devletşah:24b*). Ardından Nevâî bir kez yer verirken Anadolu'da sadece Sehî tarafından dört yerde kullanılır.

Kavî:

Bu terime Devletşâh sadece bir kez yer verir. Hasan Selimî'nin tab'ı için "kavî" sıfatını kullanır: "Ve der şâiri tab'-ı kavî dâşte. Ve o râ kasâyid-i garrâ dâred." (Kuvvetli bir şiir söyleme tabiat ve kabiliyetine sahipti (*Devletşah:222a*). Ardından Nevâî de bir kez kullanır. Anadolu'da ise sadece Âşık Çelebi tercih eder ve tam on bir şâirde kullanır.

Metfî:

Bu terimi ilk olarak Devletşâh on altı yerde kullanır. Mesela Ebu'l-Feth-i Bustî için: " Eşâr-ı Farisî ez-gâyet masnû' vü metfîn mîkûyend. (Gayet metânetli ve sanatkârâne Farsça şiirler söylerdi (*Devletşah:13b*). Nevâî'de rastlanmaz. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

Muhkem:

Devletşâh dört yerde bu terime yer verir. Mesela Seyfi-i Nişaburî için; "Şâiri muhkem-gûyest... İlm-i şî'r nîkû mîdâniste." (Sağlam ve güzel söyleyen bir şâirdir.... Şiir sanatını iyi bilirdi (*Devletşah:57a*). Nevâî'de rastlanmaz. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

Müsellem:

Bu terimi ilk olarak Devletşâh altı yerde kullanır. Katran için: "Reşidüddin Vatvat mîkûyed ki men der-rûzgâr-ı hod Katran râ şâiri müsellem mî-dârem." (Reşidüddin Vatvat onun hakkında ben, zamanımda şâirliğin Katrana müsellem olduğunu iddia eder (*Devletşah:36a*). Ardından Nevâî de altı yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır. *Mülâyim:*

Devletşâh yedi yerde bu terime yer verir. Minuçîhrî için: "Şâir-i mülâyim-kûyî metfîn-suhanest..." (O sağlam sözlü tatlı dilli bir şâirdir (*Devlet-*

şah:18b). Ascedî için: "Kasayid râ metîn u mülayim mîkûyed ve ez-cümle-i şâirân üstâd Unsurî bûde." (Her bakımdan hoş kasideler söylerdi. Üstad Unsurî'nin talebelerindendir (*Devletşah;19b*). Ardından Nevâî tam yirmi üç yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Beyle taşınır.

Nâzik:

Bu terimi ilk olarak Devletşâh altı yerde kullanır. Zahir-i Faryabî için: "Çenânki ekâbir u efâzıl muttefikend ki suhen-i o nâzikter u bâ-tarâvettter ez suhen-i Enverî est." (Hatta bazı büyükler ve fazıllar onun Enverî'den daha güzel ve latif şiirler yazdığına hükmetmişlerdir (*Devletşah:58a*). Ardından Nevâî iki yerde kullanırken Anadolu'ya Sehî Bey'le taşınır.

Nedîm-şîve:

Devletşâh iki şâirde bu terime yer verir. Burunduk-ı Buharî için: "Merdi hoş-tab' ve nedîm-şîve bûde ve tab'-ı o mâyl-i mutayebât ve hezl bûde." (Hoş tabiatlı, nedîm şîveli, hezliyyata ve mutayebata meyyal bir zat idi (*Devletşah:193b*). Ardından Nevâî dört yerde kullanır. Anadolu'da sadece Latîfî tarafından bir kez kullanılır.

Nekkâd:

Devletşâh iki yerde bu terime yer verir. Osman-ı Muhtarî için: "Ve der ân rüzgâr tab'-ı vekkâd ve hâtır-ı nekkâd ve cevherî-i bâzâr-ı suhan-vezân-ı âlem, ârif muhakkik..." (Bu devirde parlak tabiatlı, münekkid zekalı, şiirler pazarının, cevheri olan âlim...) (*Devletşah:50a*). Nevâî'de rastlanmaz. Anadolu'da Latîfî, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi tarafından kullanılır.

Sâde:

Bu terimi ilk olarak Devletşâh iki yerde kullanır. Rûdegî için: "În nazîmest sâde ve ez rengî sanâyi' vu metânet ârî" (Çünkü bu çok sade yazılmış olup edebî sanat ve bedayi ile metanetten ârîdir (*Devletşah:15a*) Ardından Nevâî bir yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Beyle taşınır. *Pür-sûz, Sûznâk:* Devletşâh bu terime dört kez yer verir. Fahrüddin-i Irakî için: "Suhanhâ-yî pür-şûr u ârifâne dâred." (Çok ateşli ve ârifane sözleri vardır (*Devletşah:113a*) Ardından Nevâî yedi yerde kullanır. Anadolu'ya Sehî Beyle taşınır.

Tumturak:

Bu terimi ilk olarak Devletşâh bir yerde kullanır. Esirdüddin-i Ahsiketî için: "Ve Enverî selîkâ-i suhan râ hûbter riâyet mîkûyed ve Hakamî ez

tumturak-ı lafz ber heme tafzîl dâred." (Enverî şiirde akıcılığa çok riayet eder, Hakanî'de ise güzel kelime ve tumrutaklı sözler diğerlerinden daha çok görülür Ardından sadece Gelibolulu Alî de bir kez görünür.

3.Nevâî'nin Şiir ve Şâir Eleştiri Terminolojisine Kazandırdığı Terimler: Âbâdân, Âm-firîb, Âraste-redîf, Bed Degül, Bî-meze, Çâlâk, Celd, Cevdet, Dermendâne, Kem-bida'ât, Kem-sühan, Müessir, Nev', Puhte, Rast, Rengin, Ruşen, Şüh, Şuküfte, Tasarruf, Terkîb, Tizlik, Turfalık, Türkâne.

Rengîn:

Bu terime ilk olarak yer veren Nevâî'dir ve tam on sekiz yerde kullanır. Hâce İsmetullah için: "Ve Halil Sultânning eş'ârının divanı ta'rîfide rengîn kasidesi bar."(*Ayan,1995:9*). Ardından Sehî Bey'le Anadolu'ya taşınır.

Ruşen:

Nevâî iki şâirde bu terime yer verir. Hüseyin Baykara için: "El-hak rûşen ve rast tüşüptür."(*Ayan,2995;25S*). Ardından Sehî Bey'le Anadolu'ya taşınır.

Cevdet:

Nevâî bu terime sadece bir kez yer verir. Baysungur Mirzâ için: "Tab'ı dikkatlik ve zihni cevdetlik nazm âyîni dağı anga makbul ve gâhî ol fikr-ge meşgul" (*Ayan,1995:181*). Ardından Sehî Bey Anadolu'ya taşır.

Tasarruf:

Nu terimi Nevâî tam on yerde kullanır. Mevlanâ Şemsî için: "Andak ma'lûm bolur kim tab'ıda hayli tasarruftuk ve şuhluk bar." (*Ayan,1995:170*). Ardından Sehî Bey ile Anadolu'ya taşınır. *Puhte:*

Nevâî, bu terimi beş kez kullanır. Hâce Mes'ûd Kûmî için: Mesnevisi puhte ve gazelleri revân irdi." (*Ayan,1995:41*). Ardından Sehî Bey ile Anadolu'ya taşınır.

Şüh:

Nevâî tam on dört yerde bu terime yer verir. Mevlanâ Tahirî için: "Hem ol eyyâmnda andın nazmlar nakl kılurlar irdi. Tab'ıda şuhluk bar."(*Ayan,1995:103*), Mevlanâ Yarî için: Tab'ıda hayli şuhluk bar."(*Ayan,1995:52*). Ardından Âşık Çelebi altı, Beyanî üç yerde kullanır.

Türküne:

Bu sıfatı ilk olarak Nevâî üç yerde kullanır. Ebâbekr Mirzâ'nın bir tuyu-ku için: "Egerçi ba'zı elfâzı Türkânerakdur amma tecnîsini yahşi tapıpdur.", Sultân İskender-i Şîrâzî'nin tuyuku Ebâbekr Mirzânınki ile karşılaştırılır ve: "Burunğı tuyukdın bu Türkânerakdur." (Ayan, 1995:179). Ardından sadece Kınalı-zâde tarafından iki yerde kullanılır. **Şüküfte, Tîzlik, Bî-meze, Çâlâk, Turfa:**

Nevâî bu dört terime de birer yer verir. Mevlanâ Helvâyî için "Şüküfte-tab'lık" (Ayan, 1995:105) terimini kullanılmıştır. Nevâî'den sonra bu terimi, Âşık Çelebi görürüz.

Kiçik Mîrzâ için: "Hûb-tab'lık tîz-idrâklik şûh zihnlük kavı hâfızalık yiğit irdi." (Ayan, 1995:184). Ardından Latîfî tarafından Anadolu'ya taşınır. Mevlanâ Kâbilî için: İttifâken bu şi'r bile hicv hem kılıpdur. Bâ-vücûd ol kim hiç mezesi yoktur. Ve kâfiyesi hem galatdur." (Ayan, 1935:80). Ardından Latîfî Anadolu'ya taşır.

Mevlanâ Kanberî için: "Âmî kişi irdi amma nazm ayturda çâlâk irdi." (Ayan, 1995:42). Ardından Sehî Bey'le Anadolu'ya taşınır. Mevlanâ Hurremî için: "Ve aning meddâhlığıda til âciz ve akl kâsırdur. Bâ-vucûd munça turfalık şi'r hem aytur ve anda kişini pesend kıl-mas." (Ayan, 1995:75). Ardından sadece Gelibolulu Alî tarafından da bir yerde kullanılır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz, XVI. Yüzyılda Anadolu'da kaleme alınmış olan tezkireler, kendilerinin de belirttiği gibi, birçok açıdan kendilerine model olarak Herat tezkirelerini esas almıştır.

Tertip açısından, mukaddime açısından, biyografik bilgi aktarımı açısından ve son olarak da eleştiri terminolojisi açısından Herat ve Anadolu tezkireleri arasında tam bir uyum olduğunu söylemek mümkündür. Bilindiği gibi biyografik bilgi aktarımı, Şark-İslam kültürünün köklü ve belli ilkeleri olan ilim dallarından birisidir. Dolayısıyla bu alanda fazla bir ayrılığın olması beklenemez. Zaten böyle bir ayrılık da söz konusu değildir. Ancak yukarıdaki tablo ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, eleştiri tekniği ve terminolojisi açısından da pek bir farkın olmadığı görülmektedir. Özellikle XVI. Yüzyıl eleştiri terminolojisinde çok sık kullanılan rengîn, çâşnî, puhte, muhkem, metîn, dikkat, garîb, garrâ, hoş-âyende, se-

lâset, selika, bedîhe, nâzık, sâde, sûznâk, tasarruf, cevdet, vb. terimlerin Herat menşeli olması benzerliğin boyutlarını göstermektedir.

Kaynaklar

- ALİ ŞİR Nevâî (1995), *Mecâlisü'n-Nefâis*, Hazırlayan:Hüseyin Ayan ve başkaları, Atatürk Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Erzurum.
- AŞIK ÇELEBİ (1994), *Meşâ'irü's-Şu'arâ İnceleme Tenkitli Metin*, Hazırlayan: Filiz Kılıç, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BEDİA, Aziz (1941), *Herat Mektebi Tezkirecileri*, Mezuniyet Tezi İstanbul, Türkiyat Enstitüsü 10.
- BEYANİ (1994), *Beyanî Tezkiresi*, Hazırlayan: Aysun Sungurhan, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- CAMİ (1945), *Baharistan*, Çeviren: Nuri Gençosman, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.
- ÇETİN, Nihad M. (1991), *"Arap"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, III, İstanbul, 272-324.
- ÇETİNDAG, Yusuf (2002), *Ali Şir Nevâî'nin Batı Türkçesi Divan Edebiyatına Tesiri (XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar)*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DEMİROĞLU, Ayla (1994), *"Devletşah"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IX, İstanbul, 244-245.
- Devletşâh-ı Semerkandî (1994), *Tezkire-i Devletşahi* haz. Necati Lugal, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- FURAT, Ahmet Subhi (1996), *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul Üniversitesi. Yayınları, İstanbul.
- Gelibolulu ÂLÎ (1994), *Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, haz. Mustafa İsen, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- İSEN, Mustafa (30 Mayıs-1 Haziran 1994), *"Anadolu Türk Edebî Dili Üzerine Nevâî Etkisi"*, Uluğ Bey Sempozyumu, Çorum.
- İSEN, Mustafa (1980), *Tezkire "Heşt Behişt"*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- İSEN, Mustafa (1990), *Latîfî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İSEN, Mustafa (1997), *"XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılarda Biyografi*

- Geleneği*", Ötelerden Bir Ses, Akçağ, Ankara, 1-28.
- İSEN, Mustafa, (1990), *"Divan Edebiyatında Bîr Tür: Tezkireler"*, Milli Eğitim Dergisi, S.90, Ankara; *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ, Ankara, 28-36.
- İSEN, Mustafa (Bahar 1996), *"Orta Asya Türk Edebî Dilinin Anadolu Türk Edebî Diline Etkisi ve Ahmed Yesevî"*, Bilig Bilim ve Kültür Dergisi, 1, 13-16; *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ, Ankara, 294-305.
- KINALI-ZADE Hasan Çelebi (1999), *Kınalı-zâde Tezkiresi*, Hazırlayan: Aysun (Sungurhan) Eydurhan, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KURNAZ, Cemal (1997), *Anadolu'da Orta Asyalı Türk Şairler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- LATİFİ (2000), *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nüzamâ(İnceleme-Metin*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları Hazırlayan: Rıdvan Canım, Ankara.
- MACİT, Muhsin (Şubat 1993), *"Mukaddimelere Göre Tezkire Türünün Teşekkülünde Herat Tezkirelerinin Rolü"*, Yedi İklim 4, S. 35, 5-8
- OKUMUŞ, Ömer (1993), *"Câmf*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul, 94-99.
- OKUMUŞ, Ömer (1991), *"Baharistan"* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IV, İstanbul, 470-471.
- SOLMAZ, Süleyman (1996), *Ahdi ve Gülşen-î Şuarası*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- TOLASA, Harun (1983), *Sehî, Latifi, Aşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyıl Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, İzmir.

The Influence of the Herat School Tezkires on the Anatolian Tezkires

Dr. Yusuf ÇETİNDAG

Fatih University

Department of Turkish Language and Literature

Abstract: The tezkires of Herat School (Baharistan, Devletşah Tezkiresi ve Mecâlisü'n-Nefâis) were examined in terms of evaluations of poem and poet. Then they were compared with XVIth. Century Tezkires written in Anatolia, it was seen that there were great similarities between Tezkires of Anatolia and Herat School. Especially about seventy percent of terminology of critique of Anatolian Tezkires had been originated from Herat.

Key Words: The Tezkires of Herat School, The Terminology of Critique, XVIth. Century Tezkires.

Влияние Гератской Школы Тескере на Анатолийские Тескере с Точки Зрения Критических Терминов

Д-р Юсуф ЧЕТИНДАГ

Университет Фатих

Отделение турецкого языка и литературы

Резюме: Тескере гератской школы (Бахаристан, Девлетшах и Меджалисун-нефанс) рассматриваются с точки зрения рассуждений о поэме и поэте и сравниваются с анатолийскими тескере 16-го века. В результате этого сравнения было обнаружено, что между анатолийскими тескере и тескере гератской школы во многих планах существует схожесть и параллельность. В частности, приблизительно семьдесят процентов терминологии критики, используемой в анатолийских тескере, имеют гератское происхождение.

Ключевые слова: Тескере гератской школы, терминология критики, тескере 16-го века